

LEISURE ACTIVITIES IN SPA RESORTS IN THE NINETEENTH CENTURY

Emilia-Camelia Sărac

PhD Student, "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia

Abstract: The Enlightenment ideas appeared also on the Romanian territory have made some big changes in all the fields. The balneary system developed very much during this period, new mineral springs were discovered and the old ones have been exploited. The evolution of the balneary life has been seen since the early decades of the XIXth century, when there were made some physicochemical analyzes of the waters, there have been identified the main disease cured with them and there were arranged some spa facilities. Slowly more and more cultural events and relaxing activities were developed. The owners of the resorts realized that people wanted to have as many opportunities as possible to spend their time and to feel good during their balneary cure. So, they hired performances and orchestra for permanent concerts, some theatrical performances took place, there were libraries having national and international newspapers, but also there were organized trips in the surroundings. All of them had the role of relaxing visitors and creating the necessary environment for socializing.

Keywords: library, concert, orchestra, trips, leisure.

Utilizarea apelor minerale și termale în tratarea diferitelor afecțiuni s-a făcut încă de pe vremea romanilor, dovada fiind numeroasele vestigii care s-au descoperit în unele stațiuni balneare (Băile Herculane, Geoagiu-Băi, Călan). Cercetarea calităților terapeutice ale izvoarelor minerale și evoluția balneologiei își au începuturile mult mai târziu, mai exact pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, când au apărut primele preocupări în acest domeniu. Secolul al XIX-lea a reprezentat însă perioada de înflorire a vieții balneare. Sub influența ideilor iluministe apărute și pe teritoriul românesc, s-a intensificat folosirea apelor minerale în scop terapeutic, mersul la băi devenind o necesitate.

Dacă în secolul al XVIII-lea s-a pus mai mult accent pe valorificarea apelor cunoscute din trecut, pe identificarea surselor minerale noi și pe stabilirea compoziției apelor, în secolul al XIX-lea se poate vorbi de progrese în ceea ce privește amenajarea stațiilor balneare și oferirea tuturor condițiilor necesare pentru tratament și relaxare.

În acest studiu, vom încerca să prezentăm pe scurt posibilitățile de petrecere a timpului liber, toate modalitățile prin care vizitatorii puteau să se relaxeze și să aibă o viață socială activă fiind incluse, treptat, în programul stațiilor. Pentru că numărul izvoarelor minerale este foarte mare, acestea fiind răspândite pe întreg teritoriul românesc, o să facem referire la băile din Transilvania, Banat și Crișana. Pentru realizarea acestui articol a fost necesară o documentare minuțioasă deoarece în lucrările apărute s-a urmărit mai mult descrierea izvoarelor minerale cu compoziția fizico-chimică și afecțiunile tratate și mai puțin felurile de distracție din stațiune. Totuși am reușit să adunăm câteva informații mai ales din articolele și reclamele apărute în presa secolului, din unele descrieri ale călătorilor care au vizitat băile și bineînțeles din sursele de arhivă care au fost cercetate (apele de la Borsec, Ocna Sibiului și Sângeorz Băi).

Muzica și dansul erau printre primii factori care contribuiau la relaxarea și divertismentul celor veniți la tratament. În majoritatea cazurilor era angajată o orchestră care cânta o dată sau chiar de mai multe ori pe săptămână, în restaurantele din stațiuni. La Tușnad (județul Harghita), printre oaspeții de seamă care asigurau spectacolul se număra pianista Iulia Cocreșcu de la București, care cânta la pian piese de Liszt, Brahms, Beethoven, Chopin, Olga Grigorovitz, care cânta la vioară piese de Brach și Mendelsohn și Iulia Prager, care interpreta vocal arii din "Trimbițașul din

Säckingen", Mein Lied de Gumbert¹, dar și domnii D. Manole, D. Stătescu, St. Stelian, P. Bucovescu, L. Savulescu și G. Protopopescu². La Mehadia (Băile Herculane din județul Caraș-Severin), dintre cei care frecventau băile se număra dl. Papisovici, care interpreta la arcuș opere de binefacere prin care ajuta populația săracă ("E ceva necunoscut, supranatural jocul dlui Papisovici; nu ca tehnică neauđită, nu ca putere de son séu măestriă repeđiciune de arcuș. Poesia artei sale este neauđită.[...]Ce păcat că neasemănatul artist este mare proprietar, că nu ia vióradecăt la rari ocațiuni de binefacere séu pentru a incântá regii, când il invită.")³, dna. de Kubinyi, pianistă-diletantă deosebit de talentată, dl. Voller, locotenent în armata comună, care, în calitatea lui de tenor acut, interpreta románțe italiene⁴, dar și soprana Elena Teodorini, acompaniată de pianista de concerte din Arad doamna Fanny Pettko, care "a executat programa cu o artă superióră, care a entusiasmat până la frenesie publicul numeros și aprópe curat românesc din sală."⁵ Muzica auzită la Sângeorz-Băi (județul Bistrița-Năsăud) era de bună calitate, din zona Bistriței, piesele erau românești,⁶ iar duminica era organizată și petrecere cu dans, când se jucau Someșana, Hora și Romána⁷. La Vâlcele (județul Covasna), orchestra angajată interpreta arii românești, conform programului stabilit de direcția băilor⁸, la Vața (județul Hunedoara) duminica și de sărbători, erau organizate seri distractive cu muzică, jocuri și cánțece naționale⁹, iar la Borsec (județul Harghita) exista o formație care cánța zilnic, iar seara erau organizate petreceri¹⁰.

Aveau loc și baluri pentru distracția vizitatorilor. Băile 1 Mai de la Oradea (județul Bihor) aveau o sală amenajată pentru diverse activități recreative, după cum se poate observa din descrierea următoare: "În sufragerie se vor pune canapele de jur împrejurul pereților, îmbrăcate tot în stofă bordo. Această sală se va folosi și pentru baluri și ar necesita 4 oglinzi frumoase, o masă mare, 4 mese mici și 36 de scaune cu spătar."¹¹, de la Basna (județul Sibiu), unde petrecerile erau mai restrânse, în familie sau între cunoștințe¹², existau totuși informații conform cărora din când în când aveau loc astfel de reprezentații, care decurgeau în condiții bune. Un astfel de caz ne amintește de grupul de femei îmbrăcate în costum național (Maria Dan, Vilma Marcu, M.D. Petrescu, Il. Dimitrescu) care au jucat și "Romana", iar la reprezentații a fost prezent și părintele archimandrit și vicariu metropolitan Nicolae Popea din Sibiu¹³. Se organizau și baluri în scop filantropic. Un exemplu ar fi cel dat la Bicsad (județul Satu Mare) în 27 august 1884, când s-a format și un comitet executive (compus din Alesandru Erdős, Alessiu Berinde, Avram Breban, Ioan Roman etc.)¹⁴, iar din alte informații aflăm că la Borsec un astfel de bal a ajutat la strângerea sumei de 300 de fl.¹⁵ În Tușnad aveau loc baluri, precedate de concerte, dintre participanți făcând parte Victoria Moroian și G. Pop din Brașov, Elena Crăciunescu, Olimpia Stoian, C. Budiștean din Ploiești, dar și Matilda Stoian, Otilia Moga și E. Hasan din București¹⁶.

Îmbogățirea cunoștințelor se putea face în sălile de lectură și bibliotecile amenajate în stațiuni. La Vâlcele, în camerele de lectură se găseau ziare maghiare și mai puțin germane, iar românii erau nevoiți să ceară redacțiunii să le trimită presa românească¹⁷, la cazinoul de la băile 1

¹ Tușnad în *Familia*, nr. 33, 16 august 1887, Oradea-Mare, p. 395.

² La băile de la Tușnad în *Familia*, nr. 32, 5 august 1884, Oradea-Mare, p. 386.

³ Concert în Mehadia în *Familia*, nr. 27, 3 iulie 1888, Oradea-Mare, p. 310.

⁴ Concert în Mehadia în *Familia*, nr. 33, 14 august 1888, Oradea-Mare, p. 380.

⁵ Duel și concert în Mehadia în *Familia*, nr. 58, 6 august 1881, Oradea-Mare, p. 378.

⁶ Băile de la Sângeorgiul Român în *Familia*, nr. 32, 9 august 1898, Oradea-Mare, p. 383.

⁷ Scald'a S. Georgiului în *Familia*, nr. 61, 17 august 1878, Oradea-Mare, p. 396.

⁸ De la băi. La Vâlcele (Előpatak) în *Familia*, nr. 28, 12 iulie 1887, Oradea-Mare, p. 335.

⁹ Impresiuni de călătorie în *Familia*, nr. 31, 30 iulie 1872, Oradea-Mare, p. 362.

¹⁰ Arhivele Naționale Harghita, Fond Composesoratul de avere Borsec, pachetul I, nr. Actului 20.

¹¹ Iudita Călușer, T. Sfârlea, *Istoricul băilor termale "1 Mai" de lângă Oradea* în *Crisia*, X, Oradea, 1980, p. 564.

¹² De prin Basna în *Familia*, nr. 27, 3 iulie 1888, Oradea-Mare, p. 309.

¹³ Dela băile Basna în *Familia*, nr. 32, 5 august 1884, Oradea-Mare, p. 386.

¹⁴ Bal românesc la Bicsad în *Familia*, nr. 32, 5 august 1884, Oradea-Mare, p. 386.

¹⁵ La Borsecu în *Familia*, nr. 61, 14 august 1880, Oradea-Mare, p. 389.

¹⁶ La băile de la Tușnad în *Familia*, nr. 32, p. 386.

¹⁷ Băile dela Valcele (Előpatak) în *Familia*, nr. 51, 8 iulie 1879, Oradea-Mare, p. 345.

Mai erau mereu ziare și reviste locale și centrale, existând totodată o bibliotecă bogată¹⁸, la Vața se găseau cărți românești și câteva periodice, printre care și "Familia"¹⁹, iar Borsecul avea mereu suficiente ziare naționale și internaționale, dar și o bibliotecă variată, la care aveau acces toți cei care beneficiau de tratament balnear în stațiune²⁰.

Reprezentările teatrale, cu trupe de actori angajați, acrobațiile realizate, biliardul, jocul de popice, ruleta și tombolele organizate pentru diversificarea serilor distractive erau și ele des întâlnite la băile de la Mehadia, Borsec, Vâlcele, Tușnad, Ocna Sibiu și Sângeorz. Pentru buna funcționare a acestor activități totul era pregătit conform unor contracte bine stabilite de la început, angajații dețineau permise eliberate de autorități, iar în ceea ce privește fondul de carte din biblioteci și de arhive din cazinou și sălile de lectură se urmărea în permanență îmbogățirea acestuia.

Teatrul s-a regăsit mai ales la băile de la Mehadia. Din informațiile apărute în presa vremii aflăm că acolo s-a jucat opereta română "Nașa Trina". Înainte de reprezentație s-au cântat piese de cânte un cor mixt alcătuit din domnișoarele Drăgoescu și Pocrean și domnul David Terfalógă. Piesa care a avut loc la 1 august a avut un real succes²¹. Tot la aceste băi erau întâlnite actele de acrobație și echilibristică, toate făcute pentru amuzamentul publicului. O descriere interesantă a acestor activități apare în revista Familia: "Förte interesante și cu măiestrie esecutate sunt producțiunile acrobaților, ecvilibriștilor, a clovnilor și în fine amintesc 3 acrobați pe sîrmă, o fetiță cam de vre-o opt ani și doi băeți de câte 9 și 11 ani, cari cu adevărată maiestrie și desteritate își fac figurile lor diferite, cu deoseire copila e de admirat pentru grația mișcărilor ei, prin ce a știut câștigă simpatie publicului întreg." ²² Din amintirile unui călător străin care a vizitat această stațiune, avem informații legate despre modul cum se desfășura jocul de cărți. Acesta "este, de fapt, interzis oficial –dar jucătorii se retrag //într-o cameră special închiriată <în acest scop>. Aceasta se află, din întâmplare, imediat lângă sala de biliard a cafenelei publice, astfel încât fiecare bărbat poate privi înăuntru atunci când se deschide ușa. Am intrat. Grămezi de aur și bancnote se aflau pe masa, în jurul căreia jucătorii, cu mine avide, ședeau fumându-și ciubucul.[...]Cei mai mulți dintre jucători sunt unguri, al căror Eldorado sunt băile; apoi sunt și foarte mulți români care, în timpul sezonului pierd aici mii de ducăți, pentru ca iarna să lăncezească pe moșiile lor și să preseze pe supuși încât să obțină suficienți bani pentru jocurile <de noroc> din anul următor."²³

Un lucru mai neobișnuit care a avut loc la băi a fost duelul dintre sublocotenentul de artilerie din armata română O. și sublocotenentul austriac br. M., de 20 de ani, respectiv 23, duel la pistol la distanță de 25 de pași, în urma căruia nimeni nu a fost rănit. Pentru că acesta nu a putut avea loc în stațiune, s-a ales o vale ca și loc de înfruntare și, deși duelul nu este un mod de distracție, ci mai degrabă de înfruntare, la sfârșitul lui, duelanții au băut pentru împăcare și au fost felicitați de toți vizitatorii de la băi, care știau dinainte că va avea loc acest eveniment, după cum se poate observa din însemnarea următoare:"Secundați a fost pe partea lui O. ex-procurorul general M. din Craiova și sublocotenentul de călărași S. din Bucresci, ieră din partea lui M. majorul H. și locot. C., ambii ofițeri austriaci. Medici a fost cei doi medici români din băile Mehadia dr. V. și dr. P. [...] Tótă compania duellantă beu apoi păharul de împăcățiune, ier eroii dșilei fură salutați și felicitați de toți ôspeții băilor, căci tótă lumea sciea de mai nainte că are să se întêmple duelul."²⁴

Deosebit de importantă era relaxarea în mijlocul naturii. Simpla poziționare a stațiunii la poalele munților, înconjurată de dealuri acoperite cu păduri de fag, molid și brad, într-o regiune cu o vegetație bogată și variată, favoriza cura de aer necesară pentru completarea tratamentului balnear.

¹⁸ Iudita Călușer, T. Sfârlea, *Istoricul*, p. 572.

¹⁹ *Impresiuni de călătorie*, p. 362.

²⁰ Arhivele Naționale Harghita, Fond *Composesoratul*.

²¹ *Reprezentațiune teatrală la Mehadia* în *Familia*, nr. 32, 7 august 1888, Oradea-Mare, p. 370.

²² *Dela băile Herculane* în *Familia*, nr. 27, 7 iulie 1891, Oradea-Mare, p. 319.

²³ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, București, Editura Academiei Române, 2007, P. 587.

²⁴ *Duel și concert în Mehadia* în *Familia*, nr. 58, p. 378.

În apropierea Mehadiei există cascade, stânci pitorești și codri care animă și înfrumusețează²⁵, Borsecul este situat într-o zonă de păduri cu "molizi, brazi și, ici colea, cu fagi și mesteceni"²⁶, iar Rodna cu izvoarele minerale aflate într-o vale adâncă, înconjurate de munți abrupti, acoperiți cu păduri foarte întinse, îngăduie iubitorilor acestor ape drumeții plăcute²⁷. Plimbările prin parcurile și grădinile amenajate ofereau liniște, destindeau sistemul nervos, iar aerul bogat ozonificat și helioterapia erau deosebit de importante pentru sănătate.

Plimbările cu barca pe apă reprezentau o altă modalitate de petrecere a timpului liber și de relaxare. În cazul băilor de la Ocna Sibiu, acest lucru se putea face pe lacurile sărate, amenajate și cu locuri de promenadă²⁸, iar la Tușnad, Iosif Vulcan a rămas plăcut impresionat de publicul numeros care vizita lacul. Iată cum era prezentată stațiunea în presa vremii: "O altă petrecere a publicului și în deosebi a tinerimei este jos pe lac, unde se dau cu luntrea la sunetul muzicii care cântă acolo de două ori pe săptămână de la orele cinci după mieznoapte. De aici și se oferă priveliștea cea mai frumoasă, un adevărat tablou romantic.[...]Publicul vine cu plăcere la lac, căci de-aici poate avea vederile cele mai pitorești. Odată s'a arangiat și o emulare cu luntrițele sera la lumina lămpionelor, care a atras lume multă."²⁹

Se organizau și excursii în împrejurimi, pe jos sau călare. În Sângeorz-Băi se puteau face plimbări pe lângă râurile de munte Cormaia, Valea Vinului, Valea Tătarilor etc. sau se puteau escalada vârfurile muntoase Pietrosul și Ineul³⁰, de la Tușnad se putea ajunge la Lacul Sfânta Ana, singurul lac vulcanic din România³¹ sau în munții din apropiere, până la vârful Ludmilla sau până la vârful cel mai înalt numit "Turnul lui Apor"³², Borsecul oferea drumeții în apropiere la Grota Urșilor sau la Peștera de Gheață, dar și excursii mai îndepărtate la Bilbor sau Tulgheș³³.

Din toate informațiile obținute se poate observa dezvoltarea vieții balneare în secolul al XIX-lea. Cei care mergeau la tratament nu se mulțumeau doar cu utilizarea factorilor naturali de cură, ci doreau și confort și distracții, iar proprietarii băilor făceau tot posibilul să le ofere facilități și servicii de bună calitate, cum se găseau în stațiunile din străinătate. Principalele moduri de relaxare erau drumețiile în împrejurimi, serile distractive cu muzică și dans, reprezentațiile teatrale și balurile, jocurile de popice și billiard, citirea presei locale sau naționale și a cărților din bibliotecile amenajate sau, cel mai simplu, convorbirile cu ceilalți vizitatori despre cele mai variate teme.

Cele mai multe informații despre viața social-culturală și modalitățile de relaxare a vizitatorilor au fost obținute din periodicele secolului al XIX-lea, prin aceste articole urmărindu-se și promovarea stațiunilor balneare dat fiind faptul că saloane de lectură se găseau pretutindeni, iar revistele scrise în românește și ungurește erau la îndemâna tuturor. Și în unele reclame făcute băilor erau menționate aceste facilități și servicii tocmai ca cei interesați să fie atrași în stațiune.

Dintre toate stațiunile din cele trei regiuni românești cercetate, băile Herculanee (cunoscute și sub numele de băile de la Mehadia) au fost cele mai dezvoltate și totodată cele mai vizitate. Informațiile și descrierile avute la dispoziție ne arată faptul că ele dispuneau de foarte multe posibilități de distracție: muzică, dans, baluri, teatru, tombole, jocuri de cărți, popice și billiard, toate acestea desfășurându-se în săli amenajate și, de cele mai multe ori, în fața unui număr foarte

²⁵ Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă, vol. III, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 806.

²⁶ Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 313.

²⁷ Ibidem, p. 321.

²⁸ Vizakna (Salzburg) bei Hermannstadt, Hermannstadt, Th. Steinhausen's Nachfolger (Adolf Reissenberger), 1891, p. 12-18.

²⁹ Brazii de la Tușnad în Familia, nr. 34, 13 august 1895, Oradea-Mare, p. 405.

³⁰ "Hebe" Sângeorz-Băi (județul Năsăud), G. Zikeli, Bistrița, vezi în Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond Iuliu Moșil, pachet LXIII, nr. actului 256.

³¹ De la băile Tușnad în Amiculu Familiei, nr. 17, 1 septembrie 1890, Gherla, p. 241.

³² Noul călăuz al streinului prin Brașov și regiunea d'impregiur, precum și prin băile transilvane: Zizin, Elöpatok, Malnaș, Tușnad, Covasna și Borsec, Brașov, Tip. Alexi, 1891, p. 46.

³³ Arhivele Naționale Harghita, fond Composesoratul.

mare de oaspeți. Izvoarele minerale de la Borsec au fost și ele utilizate din ce în ce mai mult, acest fapt determinând organizarea unor seri distractive cu muzică și dans pentru distrarea celor din stațiune. Tușnadul oferea o gamă variată de divertisment: concerte de pian, vioară și alte instrumente musicale cu interpreți renumiți, baluri și jocuri diverse. În Vâlcele, muzica răsună în fiecare zi în restaurantele din stațiune, iar saloanele de lectură și biblioteca aveau periodice scrise în maghiară, germană și română. La Sângeroz-Băi muzica și dansurile populare aveau un colorit românesc, iar la băile 1 Mai de lângă Oradea erau amenajate săli de dans și de baluri, saloane de conversație și săli de jocuri (billiard, popice).

BIBLIOGRAPHY

Surse inedite:

Arhivele Naționale Harghita, Fond *Composesoratul de avere Borsec*, pachetul I, nr. Actului 20.

Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond *Iuliu Moisi*, pachet LXIII, nr. actului 256.

Surse edite:

Bal românesc la Bicsad în Familia, nr. 32, 5 august 1884, Oradea-Mare.

Băile dela Valcele (Elöpatak) în Familia, nr. 51, 8 iulie 1879, Oradea-Mare.

Băile de la Sângeorgiul Român în Familia, nr. 32, 9 august 1898, Oradea-Mare.

Brazii de la Tușnad în Familia, nr. 34, 13 august 1895, Oradea-Mare.

Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2005.

Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă, vol. III, București, Editura Academiei Române, 2006.

Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă, vol. IV, București, Editura Academiei Române, 2007.

Concert în Mehadia (Herculesbad) în Familia, nr. 27, 3 iulie 1888, Oradea-Mare.

Concert în Mehadia în Familia, nr. 33, 14 august 1888, Oradea-Mare.

Dela băile Basna în Familia, nr. 32, 5 august 1884, Oradea-Mare.

De la băi. La Vâlcele (Elöpatak) în Familia, nr. 28, 12 iulie 1887, Oradea-Mare.

De la băile Tușnad în Amiculu Familiei, nr. 17, 1 septembrie 1890, Gherla.

Dela băile Herculan în Familia, nr. 27, 7 iulie 1891, Oradea-Mare.

De prin Basna în Familia, nr. 27, 3 iulie 1888, Oradea-Mare.

Duel și concert în Mehadia în Familia, nr. 58, 6 august 1881, Oradea-Mare.

"Hebe" Sângeorz-Băi (județul Năsăud), G. Zikeli, Bistrița.

Impresiuni de călătorie în Familia, nr. 31, 30 iulie 1872, Oradea-Mare.

Iudita Călușer, T. Sfârlea, *Istoricul băilor termale "1 Mai" de lângă Oradea în Crisia*, X, Oradea, 1980.

La băile de la Tușnad în Familia, nr. 32, 5 august 1884, Oradea-Mare.

La Borsecu în Familia, nr. 61, 14 august 1880, Oradea-Mare.

Noul călăuz al streinului prin Brașov și regiunea d'impregiur, precum și prin băile transilvane: Zizin, Elöpatak, Malnaș, Tușnad, Covasna și Borsec, Brașov, Tip. Alexi, 1891.

Reprezentațiune teatrală la Mehadia în Familia, nr. 32, 7 august 1888, Oradea-Mare.

Scald'a S. Georgiului în Familia, nr. 61, 17 august 1878, Oradea-Mare.

Tușnad în Familia, nr. 33, 16 august 1887, Oradea-Mare.

Vizakna (Salzburg) bei Hermannstadt, Hermannstadt, Th. Steinhausen's Nachfolger (Adolf Reissenberger), 1891.